

Hevostalli sosiaalipedagogisena toimintaympäristönä

Nina Hyvätti

Hevosharrastus on ollut kasvussa usean vuoden ajan ja hevosalan nähdään olevan kasvusuunnassa edelleen (Pussinen ym. 2007, 67). Hevosen elinympäristö, talli, tarjoaa monipuoliset puitteet toteuttaa sosiaalista ja kasvatuksellista toimintaa. Sosiaalipedagogisen ajattelun tuominen hevostoimintaan on rikastuttanut tallien toimintaa (ei valitettavasti kuitenkaan ihan kirjaimellisesti) ja tarjonnut uusia näkökulmia toimia hevosten kanssa. Yhtenä tärkeänä laadullisena hevosalan toiminnan tavoitteena nähdään sosiaalisesti arvokkaan nuorisotyön toteuttaminen (mt. 68).

Talli toimintaympäristönä – miksi juuri hevonen?

Suomen Ratsastajainliitto ja Kuopion yliopisto aloittivat vuonna 2001 Opetusministeriön rahoittaman hankkeen ”Ratsastuspedagogia ehkäisemään lasten ja nuorten syrjäytymistä”. Hankkeen tarkoituksena oli kehittää ja tukea hevostoiminnan avulla tehtävää syrjäytymistä ehkäisevää työtä. Hankkeen kohderyhmänä olivat lapset ja nuoret. Koska sosiaalipedagoginen ajattelu ja teoria vaikuttivat hevostoimintahankkeen taustalla, nimi muutettiin vuonna 2004. Rat-

sastuspedagogiikka korvattiin käsitteellä sosiaalipedagoginen hevostoiminta. (Hämäläinen ym. 2007, 11–15.)

Hankkeen kantava ajatus ja ensimmäinen slogan oli ”hevonen ei syrji”. Olemme monesti miettineet, pitääkö tämä paikkaansa. Hevonen syrjii kyllä lajitovereitaan, mutta ihmisen syrjimisestä esimerkiksi ihonvärin, seksuaalisen suuntautumisen, poliittisen kannan tai vamman perusteella ei tapahdu. Hevonen saattaa pelätä epäloogisesti käyttäytyvää ihmistä tai sellaisia asioita, joihin se ei ole tottunut, esimerkiksi sateenvarjoa tai pyörätuolia. Kuitenkin tottuessaan näihin asioihin se suhtautuu niiden kanssa olevaan ihmiseen samalla tavalla kuin muihinkin.

Terve hevonen on perusluonteeltaan hyvin lempeä, sitä on helppo lähestyä ja se rakastaa hoivaamista. Hevonen vaatii nykyoloissa jatkuvaa huolenpitoa, joten tallilla on aina mielekästä tekemistä. Hevonen saattaa toimia ”motivaattorina”, se antaa toiminnalle tarkoituksen ja lisää ihmisen aktiivisuutta. Huolenpito hevosesta kasvattaa vastuuseen, kunhan tehtävät mitoitetaan kykyjen mukaan.

Sosiaalipedagoginen toiminta tallilla tapahtuu hevosen kanssa, ympäristössä, joka rakentuu hevosen tarpeiden mukaisesti. Hevosen ympärille rakentuvassa toimintaympäristössä eri-ikäiset ihmiset koontuvat erilaisissa rooleissa. Tallin pitäjä tai toimintaa johtava aikuinen toimii toiminnan suuntaviivojen vetäjänä ja luo omalla käytöksellään joko kirjoittamattomia tai nykyisin yhä enemmän kirjoitettuja, yhteisesti sovittuja, sääntöjä ja rajoja. Tallin fyysinen ympäristö tarjoaa monenlaisia mahdollisuuksia monipuoliseen toimintaan.

Psyykkinen turvallisuus talliympäristössä rakentuu luottamuksesta ja siitä uskomuksesta, että kukaan ei tee kenellekään pahaa. Tallilla käyttäydytään rauhallisesti, siellä ei juosta eikä huudeta, ja säännöllisestä päivärytmistä pidetään kiinni. Hevosen tulee voida luottaa siihen, että asiat tapahtuvat totutussa järjestyksessä ja että tekeminen toistuu rutiininomaisesti joka päivä, samaan aikaan ja samalla tavalla. Hevoset huomaavat nopeasti, jos ihmiset käyttäytyvät epäjohdonmukaisesti tai toinen toisistaan poikkeavalla tavalla. Samoista asioista rakentuu ihmisen turvallisuus: johdonmukaisuus, ennustettavuus ja rutiinit tuovat turvaa.

Sosiaalinen turvallisuus muodostuu hevosilla siitä, että laumassa kaikki tietävät paikkansa. Hevoslaumassa on johtaja, joka huolehtii lauman turvallisuudesta. Kaikilla laumassa olevilla on oma paikkansa. Hevonen viestii hyvin pienillä eleillä muille hevosille. Sen ei tarvitse riehua saavuttaakseen haluamansa, vaan se viestii ilmeillään, korvien ja vartalon asennolla ja hännän heilautuksella. Hevosten tarkkailu laumassa on kiinnostavaa. Hevoset haastavat toisiaan, hoitavat ja pitävät toisiaan hyvänä, mutta saattavat myös kiusata toista hevosta ja syrjäyttää heikomman yksilön. Nuoret kokevat monenlaisia tunteita seuratessaan, miten hevoset kohtelevat toinen toisiaan.

Tallilla toteutuu luonnostaan ihmisen tarve liikkua ja olla ulkona. Tämän johdosta myös uni maistuu. Säännöllisyys päiväjärjestyksessä, liikunta-, lepo- ja ruoka-ajoissa, terveellinen ravinto sekä ympäristön puhtaus, siisteys ja järjestys tuovat elämään tervettä kasvua tukevia aineksia.

Sosiaalipedagogisuus hevostoiminnassa

Yhteisöllisyys on tallilla hyvin luonnollista: hevosten ympärille hakeutuu eri-ikäisiä ihmisiä, jotka tulevat erilaisista taustoista. Talleille muodostuu yhteisö, jonka huomion yhteisenä keskipisteenä on hevonen. Yksilöä tuetaan liittymään yhteisöön monella eri tavalla. Esille nouseviin asioihin ja ongelmiin yritetään löytää yhdessä tallilla kävijöiden kanssa sopiva ratkaisu. Tallilla pidetään kokouksia (juniorikokoukset, hoitajakokoukset, pelisääntöillat) ja kerhoja, joissa sovitaan yhteisistä säännöistä ja keskustellaan toimintatavoista. Toiminnasta vastaava henkilö on arjessa läsnä ja auttaa ja neuvoo tarvittaessa. Myös elämän ongelmakohdista on helppo puhua luotettavalle ja turvalliselle, tutulle aikuiselle. Aikuisen näkyvä rooli ja turvallisuutta herättävä vuorovaikutuksellinen toiminta ovat tunnusmerkkejä sosiaalipedagogiselle yhteisölle (Hämäläinen ym. 2007, 64), myös tallissa.

Sosiaalipedagogisesti toimivan yhteisön keskeinen lähtökohta on se, että siellä on tietoisuus yhteisön kasvatuksellisuudesta (Hämäläi-

nen ym. 2007, 64). Tallilla kasvatuksellisessa roolissa voi toimia kukaan. On tärkeää, että kasvatukselliset tavoitteet ovat osana jokapäiväistä tallin toimintaa. Pyrkimys itsekasvatuksellisuuteen on tärkeä osa talliyhteisön toimintaa: tallilla kokeneemmat neuvovat ja auttavat kokemattomia. Näin tallilla kävijät saavat ”näyttää pätevyytensä” ja uudet saavat kokea olevansa tervetulleita. Samalla tallin kulttuuriin liittyvät tekijät siirtyvät seuraaville tallisukupolville.

Sosiaalipedagogisesti toimivan tallin tavoitteena on tuoda yksilölle ”yhteiskunnallista hyvää”: elämänhallintataitoja ja tunnetta omasta pärjäämisestä ja osaamisesta. Hevosen kannalta on ihan sama, oletko työssä vai työtön, maahanmuuttaja vai alkuperäisasukas, mieleltäsi terve vai sairas tai asutko ydinperheesi kanssa vai lastenkodissa. Hevonen ottaa sinut sellaisena kuin olet. Tärkeintä on se, miten olet hevosen kanssa. Ihminen, joka ei halua olla kontaktissa muiden kanssa tai jota muut ihmiset eivät kiinnosta, saattaa kiinnostua hevosesta. Hevonen on kontaktihakuinen ja on yleensä kovin kiinnostunut ihmisen toimista. Jollekin saattaa olla hyvin ihmeellinen kokemus, että hän on kiinnostava jonkun toisen mielestä. Hevonen tutustuu hoitajaansa melko äkkiä ja sillä on hyvä muisti. Se tunnistaa tutun ihmisen pitkänkin ajan päästä ja saattaa tervehtiä häntä hörisemällä pehmeästi.

Hevostoiminnassa on mielenkiintoista tarkastella yksilön suhdetta ryhmään ja ryhmän merkitystä. Itse näen sosiaalipedagogisen hevostoiminnan tarkoituksena vahvistaa yksilöä ryhmän jäsenenä. Alkuun haetaan yksilöstä vahvuutta kohdata muita. Tätä harjoitellaan hevosen kanssa. Hevonen on herkkä ja vastavuoroinen kommunikatiiossaan. Se on kiinnostunut ihmisestä ja seurailee hyvin tarkasti ihmisen toimia. Hevosta ei voi kohdella kaltoin, koska silloin joko sen kiinnostus loppuu tai sitten se pakenee paikalta tai saattaa jopa ”antaa takaisin”, siis purra tai potkaista puolustautuessaan.

Hevoset ovat herkkiä ja yksilöllisiä vuorovaikutuksessaan. Siinä missä toinen puolustautuu, toinen pakenee ja kolmas sulkeutuu itseensä. Ihmisen on siis myös opetettava herkkyyttä kuunnella hevosta. Taidon toivotaan siirtyvän myös ihmisten välisiin suhteisiin, aikuisen ohjauksella ja avulla. Mitä paremmin ihminen tulee toimeen hevosen kanssa, sitä enemmän hän omaksuu sellaisia taitoja, joiden avulla pär-

jää muiden ihmisten kanssa. Sosiaalipedagogisen työn yhtenä tavoitteena ja sisältönä on yhteiskunnallisiin toimintaedellytyksiin vaikuttaminen (Semi 2006, 133–134). Pitkän päälle myös sosiaalipedagogisen hevostoiminnan tavoitteena on, että yksilö saa tallilla, yhdessä muiden kanssa, harjoitella sellaisia taitoja, joiden avulla hän rohkaistuu pärjäämään niin koulussa, kaveriporukassa, työelämässä kuin muualla yhteiskunnassakin.

Tallilla on helppo löytää tekemistä, josta syntyy onnistumisen kokemuksia. Tallilla saa myös epäonnistua. Epäonnistumiset tuovat mukanaan monenlaisia kasvun paikkoja, kun ne käsitellään yhdessä ja rakentavasti. Onnistumisen kokemukset tallilla mahdollistavat omien kykyjen ja mahdollisuuksien löytämisen, epäonnistumiset puolestaan taas auttavat omien rajojen tunnistamisessa. Tämä tukee yksilön toimintaedellytyksiä, mikä on yksi sosiaalipedagogisen työn tavoitteista (Semi 2006, 133–134).

Toiminnan keskeiset periaatteet

Sosiaalipedagogisen hevostoiminnan keskeiset periaatteet nousevat suoraan sosiaalipedagogisesta ajattelusta. Yhteisöllisyys, toiminnallisuus ja elämyksellisyys toteutuvat tallilla kuin luonnostaan. Yhdessä tekemisen ja osallisuuden tunne rakentuvat tallilla arkisten tilanteiden kautta. Yhteenkuuluvuuden tunnetta lisää samanarvoisuuden tunne muiden kanssa. Yhteinen puheenaihe, hevonen, saattaa lisätä yhteenkuuluvuuden tunnetta vaikkapa koulussa. Hevosten kanssa puuhatesa on helpompi ottaa puheeksi myös vaikeita asioita. (Hyvätti 2009, 48, 68–69.)

Monien lastensuojeluperheiden saattaa olla vaikea vastaanottaa yhteiskunnan väliintuloa (Taskinen 2007, 3–7). Tallilla käyminen mielletään niin sanotusti normaaliksi toiminnaksi, siinä ei ole mitään erityistä. Juuri läheisyys tavalliseen elämään tekee hevostoiminnasta auttamistyönä helpommin hyväksyttävää (Hyvätti 2009, 68).

Eläin vetoaa voimakkaasti tunteisiin, hevonen ei tee siinä poikkeusta. Hevonen on kuitenkin muuten hyvin erityinen eläin. Siihen pitää tutustua, jotta se erityisyyden voi itse kokea. Hevosen kanssa

tarvitaan usein muitakin ihmisiä: pesen hevosen, mutta tarvitsen jonkun pitämään siitä kiinni, jotta pesu sujuu hyvin. Tai haluan satuloida hevosen, mutta se pullistelee niin, etten saa satulavyötä yksin kiinni. Tai apuani tarvitaan, kun tallille tulee uusi ihminen, joka tarvitsee juuri minun osaamistani ja tietämystäni. Koska hevosen hoidossa tarvitaan usein apua, vuorovaikutteisuus on tallilla osa arkea. Näin myös toiminnallisuus on olennainen osa tallin arkea.

Nuoret viettävät usein silloinkin vapaa-aikaansa tallilla, kun tallin varsinainen toiminta ei ole käynnissä. Ratsastuskenttä on monena kevään ja kesän iltana toiminut pesäpallon pelikenttänä. Tallilta löytyvät peliin tarvittavat varusteet, jotka nuoret ovat itse, ratsastusseuran varoilta, tallille hankkineet. Peliin kelpuutetaan mukaan kaikki tallilla aikaa viettävät, onpa joskus haastettu senioritkin otteluun. Jalkapallohaasteeseenkin jouduimme vastaamaan viime kesänä, peliarenana toimi ratsastusmaneesi. Tallin takapiha on useana vuonna täytynyt erilaisista, mitä mielikuvituksellisimmista esteistä, kun siellä on toiminut ”Takapihan ratsastuskoulu” opettajineen, oppilaineen ja hevosineen. Näissä toiminnoissa esiin nousseita ristiriitoja ratkotaan joskus, mutta vielä aikuisenakin niitä muistellaan, kun kokoonnutaan yhteen – talliin tietysti.

Itse tekemällä ja kokemalla saa elämyksiä, jotka kantavat pitkälle. Elämyksellisyys on tärkeä osa sosiaalipedagogista hevostoimintaa. On tärkeää kokea tekeminen mielekkääksi. Jotta toiminta olisi vaikuttavaa, sen täytyy olla hauskaa. Tekemisen ilo saa aikaan sen, että sitä halutaan tehdä lisää. Tallin tavat ja kulttuuri siirtyvätkin aina seuraavalle sukupolvelle ikään kuin näkymättömästi, tallilla kävijöiden kesken. Hyvällä onnella tallilla on myös aikuinen, joka oikeasti kuuntelee ja jonka kanssa ”kemat kohtaavat”. Näin sosiaalipedagogisessa ajattelussa tärkeä dialogisuus on mahdollista myös talliyhteisössä.

Sosiaalipedagogisen hevostoiminnan tavoitteet ja kohderyhmät

Hevostoiminta sopii hyvin erilaisille kohderyhmille. Poikkeuksen muodostavat sellaiset ihmiset, jotka ovat allergisia esimerkiksi hevoselle tai heinälle. Itse ajattelen tallille tulijaa sellaisesta näkökulmasta, että

onko tallilta löydettävissä jotain sellaista toimintaa, josta juuri hän saattaisi hyötyä. Talli maaseutumaisine ympäristöineen tarjoaa monipuoliset puitteet hyvinkin erityyppiselle toiminnalle.

Tallitoiminta on pitkälti ennaltaehkäisevää toimintaa. Meillä on satoja talleja, joissa pyörii tuhansia nuoria päivittäin. Mikäli nuori kiinnittyy turvallisesti talliyhteisöön, hänellä on paikka, missä koulumenestys tai perhesuhteet eivät vaikuta hänen olemiseensa. Ennaltaehkäisevänä toimintana hevostoiminnan tärkeimpinä kriteereinä voidaan pitää välittäviä aikuisia (”koko kylä kasvattaa”) – voisin melkein jopa sanoa että välittävää yhteisöä, selkeää johtajuutta ja pelisääntöjä, päiväjärjestyksen noudattamista ja toiminnan johdonmukaisuutta. Mielestäni silloin, kun hevostoimintaa käytetään ennaltaehkäisevässä tarkoituksessa, ei tarvita erityisjärjestelyitä, vaan talliin tulijat ikään kuin solahtavat yhteisöön sisälle. Emme voi etukäteen tietää, kuka hyötyy tallitoiminnan ennaltaehkäisevästä vaikutuksesta.

Yhä enenevässä määrin hevostoimintaa käytetään kuntouttavassa merkityksessä. Meillä on olemassa lukuisia kokeiluja sosiaalipedagogisesta hevostoiminnasta erilaisten kohderyhmien kanssa. Koulupudokkaat saattavat hyötyä talliympäristössä saatavista onnistumisen kokemuksista, strukturoidusta päiväjärjestyksestä sekä siitä, että he oppivat erilaisia taitoja tallilla. Lastensuojelun asiakkaiden kanssa on saatu hyviä kokemuksia hevostoiminnasta. Lapset ja nuoret avautuvat talliympäristössä ihan toisella tavalla kuin toimistossa. Näin työntekijän vieminen ”kentälle” antaa jo sinällään hyviä tuloksia lastensuojelutyössä. Maahanmuuttajat hyötyvät talliyhteisöstä, samoin päihdekuntoutajat ja jopa vanhusten kanssa tehtävästä hevostoiminnasta on mielenkiintoisia kokemuksia. Kuntouttavasta työstä löytyy lisää esimerkkejä Sosiaalipedagoginen hevostoiminta sosiaalisessa kuntoutuksessa ja syrjäytymisen ehkäisyssä -täydennyskoulutuksen loppu-
töistä.

Mielenterveyskuntoutujalle talliyhteisö on merkityksellinen paikka. Siellä on mahdollisuus hoivata, tulla kuulluksi, osallistua, oppia ja osata. Kuntoutujalle on tärkeää kuulua joukkoon ja tulla hyväksytyksi sellaisena kuin on. Pätevyys, tunne omasta osaamisesta, kasvaa. Itse-luottamus ja tunne omasta pärjäämisestä vahvistuvat. Tallilta saa apua

arjen hallintaan monella tavalla: hevoset pidetään puhtaana, ympäristösiistinä, ruoka hyvälaatuisena ja ruoka-ajat säännöllisenä. Kaikkeen löytyy perustelut, jotka toimivat myös ihmisen arjessa.

Tavoitteellisen hevostoiminnan onnistumisen edellytyksenä voidaan pitää sitä, että tallille tulevassa ihmisessä herää jonkinasteinen kiinnostus hevoseen ja sen hyvinvointiin. Kiinnostus saattaa myös herätä mielekkään tekemisen myötä. Hevostoimintaa voidaan pitää väliaikaisena jaksena ihmisen elämässä. Mikäli se on onnistunutta, tallille on helppo palata ja tuntea edelleen olevansa turvallisessa paikassa ja osa yhteisöä.

Sosiaalipedagogisen hevostoiminnan nykytilanne

2000-luvun alussa tehdyn selvityksen mukaan (Hämäläinen ym. 2007, 13) tallien resurssit eivät olleet riittävät sosiaalisesti painottuneen hevostoiminnan kehittämiseen. Taloudellinen tilanne 2000-luvun lopulla on edelleen sama. Resursseja lisää koulutettujen sosiaalipedagogisen hevostoiminnan toimijoiden määrä: yliopistollisen täydennyskoulutuksen on käynyt vuoden 2009 loppuun mennessä noin 140 henkilöä. Yhteiskunnan kiinnostus hevostoimintaa kohtaan on kasvanut, mutta rahaa toiminnan kehittämiseen ei edelleenkään ole. Sosiaalipedagogisen hevostoiminnan kysyntä on kuitenkin lisääntynyt, joten ehkä toiminnan ja tutkimuksen lisääntymisen kautta pystymme osoittamaan toiminnan hyödyllisyyden ja kustannustehokkuuden.

Sosiaalipedagogisen hevostoiminnan tutkimus painottuu alan täydennyskoulutuksessa tehtyihin lopputöihin. Parhailaan on menossa useita amk-opinnäytetöitä aiheeseen liittyen. Pro gradu -tutkielmia, jotka liittyvät sosiaalipedagogiseen hevostoimintaan, on valmiina muutama ja tekeillä ainakin yksi. Ensimmäinen väitöskirja on aloitettu (Ritva Kjaldman, Helsingin yliopisto). Toivottavasti saamme siitä tietoa hevostoiminnan vaikuttavuudesta.

Hämäläisen (2001, 72) mukaan sosiaalipedagogisen työn perusajatuksena on tarjota vaikeuksissa oleville ihmisille mahdollisuus osal-

listua, kohdata toisia ihmisiä, toteuttaa ja kehittää itseään, tehdä mielekkäitä asioita, kokea itsensä tarpeelliseksi ja yhdessä toisten kanssa etsiä suuntaa elämässä. Nämä kaikki asiat on mahdollista kokea tallilla, yhdessä hevosten ja niistä välittävien ihmisten kanssa.

Lähteet

- Hyvätti N. 2009.* Ohjat omiin käsiin. Hevonen lastensuojelun sosiaalityön tukena. (Pro gradu -tutkielma) Helsinki: Suomen ratsastajain liitto.
- Hämäläinen, J. 2001.* Johdatus sosiaalipedagogiikkaan. Opetusjulkaisuja 1/1999. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Hämäläinen, J., Kinnunen, I., Koistinen, K. & Saarela-Kinnunen, M. 2007.* Sosiaalipedagoginen hevostoiminta ehkäisemään lasten ja nuorten syrjäytymistä. (Julkaisematon lähde). Kuopio.
- Pussinen, S., Korhonen, J., Pölönen, I. & Varkia, R. 2007.* Kasvava hevosala. Hevosalan kehitysnäkymiä Suomessa. Vantaa: Laurea-ammattikorkeakoulu.
- Semi, E. 2006.* Sosiaalialan ja sosiaalipedagogiikan yhteys ammattikorkeakoulujen sosiaalialan koulutusohjelmissa. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.

Lisäkirjallisuutta aiheeseen liittyen

- Anderson, D. C. (toim.) 2007.* Assessing the Human-Animal Bond. A Compendium of Actual Measures. West Lafayette, Indiana: Purdue University.
- Brandt, N. 2005.* Socialpedagogisk hästverksamhet. En diskursiv studie i verksamhetens organiseringsprocess. Forskningsinstitutet. Svenska social- och kommunalhögskolan. Notat 11/2005. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Fine, A. H. (toim.) 2006.* Handbook on Animal-Assisted Therapy. Theoretical foundations and guidelines for practice. Toinen painos. Academic Press.
- Halonen, S. 1992.* Hevonen terapeutina. Psykologian pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Irwin, C. 2001.* Horses don't lie. What horses teach us about our natural capacity for awareness, confidence, courage, and trust. New York: Marlowe & Company.

- Koistinen, K. 2002.* Hevostoiminta ehkäisemään lasten ja nuorten syrjäytymistä. Sosiaalipedagoginen aikakauskirja 1/2002, 3. vuosikerta.
- Kruger K. A. & Serpell J. A. 2006.* Animal-assisted interventions in mental health. Teoksessa Fine A. H. (toim.) Handbook on Animal-Assisted Therapy. Theoretical foundations and guidelines for practice. Toinen painos. Academic Press.
- McCormick, A. von Rüst ja Mc Cormick, M. D. 1997.* Horse sense and the human heart. What horses can teach us about trust, bonding, creativity and spirituality. Florida: Health Communications, Inc.
- Okulov, S. & Koukkari, K. (toim.) 2005.* Ratsastuspedagogiikasta sosiaalipedagogiseksi hevostoiminnaksi – sosiaalipedagogisen hevostoiminnan perusteet ja sovellukset täydennyskoulutuksen kokemuksina. Koulutus- ja kehittämiskeskus: Tutkimuksia ja selvityksiä 7/2005. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Palola, L. 2005.* Laukki -projektin Loppuraportti 2001–2005. Kaarina.
- Pärnä, K. 2004.* Sosiaalipedagoginen hevostoiminta sosiaalityön menetelmänä käytöshäiriöisten nuorten sosiaalisessa kuntoutuksessa. Sosiaalityön pro gradu -tutkielma. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Sandström, M. 2000.* Ratsastusterapian vaikutukset neurofysiologian ja tutkimustulosten näkökulmasta. Helsinki: Suomen Kuntoutusliitto ry.
- Serpell, J. A. 2006.* Animal-assisted interventions in historical perspective. Teoksessa Fine A. H. (toim.) Handbook on Animal-Assisted Therapy. Theoretical foundations and guidelines for practice. Toinen painos. Academic Press.
- Suomen Kuntoutusliitto ry 1993.* Vammainen ratsastajana – käsikirja. Alkuperäisteos Peterson A. Ridning för ryttare med handikapp – en grundbok. Kääntäjä Hannele Leisti. Helsinki: Suomen Kuntoutusliitto ry.
- Suomen Kuntoutusliitto ry 2000.* ”Yli vuorien harpataan, poikki merien kahlataan” – ratsastusterapiastako apua masennukseen? Projektin loppuraportti 30.5.2000. Helsinki: Suomen kuntoutusliitto ry.
- Taskinen, S. 2007.* Lastensuojelulaki (417/2007). Soveltamisopas. Oppaita 65. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus.